
In goed gezelschap: literaire personages en persoonlijke groei

studiedag Permeke 20 mei 2016 - lezing Prof. Dr. Frank Hakemulder

In juni 2016 jaar organiseerde de Rode Antraciet de studiedag '(Samen) lezen in de gevangenis' in bibliotheek Permeke in samenwerking met Iedereen Leest en het Lezerscollectief. Dr. Frank Hakemulder, verbonden aan de Universiteit Utrecht, was de keynote spreker met de lezing '**In goed gezelschap: literaire personages en persoonlijke groei**'.

Uit onderzoek blijkt dat het lezen van literatuur wel degelijk impact kan hebben op het vormen van de persoonlijkheid en het empathisch vermogen van lezers. Niet alleen onze ouders, broers en zussen, vrienden en leraars vormen onze persoonlijkheid, maar ook personages uit verhalen en boeken die we lezen dragen hier aan bij. In de lezing schetst hij een kader voor het lezen van literatuur als een mogelijkheid tot het verwerven van zelfinzicht. De hoofdlijn in zijn betoog is de manier waarop we als literaire lezers ons bewust kunnen worden van onbewuste effecten van het literaire lezen en het belang hiervan.

Voor Hakemulder is het lezen van een verhaal als het deelnemen aan een moreel experiment. Door je als lezer te verplaatsen in een narratief, kruip je in de huid van de personages. De vragen die hem bezig houden zijn de volgende. Hoe geraken we in die fictieve wereld? Wat in

teksten zet mensen aan om zich te verplaatsen in een personage? Hoe keer je terug uit deze verplaatsing? Wat leert je dit over jezelf? Als literatuurwetenschapper zoekt Hakemulder hierop evidence-based antwoorden. Studies op dit gebied zijn echter veelal zelf-rapportage. Dit soort studies is wel degelijk van belang, maar het risico van sociaal wenselijke antwoorden is aanwezig. Om wetenschappelijk onderbouwde antwoorden te formuleren, zijn er meer 'harde' bewijzen nodig. De vraag is of een dergelijk causaal verband tussen het lezen van een tekst en de veranderingen die je aan je zelf ervaart wel hard te maken is.

Er zijn tal van studies die proberen aan te tonen dat literatuur inderdaad effect heeft op mensen. Het lezen zou ons empathische vermogen verhogen en zou ons perspectief op de ander veranderen. Literair lezen zou ook een impact hebben op ons zelf-verstaan en rolmodellen zouden ons gedrag beïnvloeden.

Aanhakend bij de grote lijn in zijn lezing, stelt Hakemulder dat wanneer we ons bewust zijn hoe verhalen ons vormen, we dan ook onze individuele levensweg beter kunnen vertellen. Dit verhoogt weer ons welbevinden en maakt ook dat we bewuster kunnen kiezen voor een bepaald literair gezelschap.

Verhalen zijn juist zo krachtig omdat het menselijk geheugen ook een verhalende structuur blijkt te kennen. Onze geest bestaat uit vertellingen. Een deel van deze verhalen heeft zijn oorsprong in verhalen die we horen of zien. Kortom, het menselijk leven is doorweven van verhalen. Wel lijkt het van belang om je als mens bewust te zijn van de kracht van verhalen. De bewuste interactie met verhalen zou de impact versterken. Wanneer we een verhaal lezen, weven we in en uit. We verplaatsen ons in de fictieve wereld en stappen terug in de werkelijke wereld. Ofwel, er is sprake van een voortdurende pendelbeweging. Hakemulder verbindt het in- en uitweven met onvrijwillige gedachten die tijdens dagdromen naar boven komen. Deze gedachten hebben ook een narratieve structuur. Tijdens het kijken van een film of het lezen van een boek komen er meer van deze gedachten naar boven. Het zijn juist deze opgerakelde associaties die de betrokkenheid van de lezer op het verhaal kunnen versterken. Onderzoek toont aan dit meer het geval is bij dramatisch geladen verhalen en voornamelijk bij literaire verhalen, romans en poëzie. Dit is minder het geval bij spannende verhalen.

Niet alleen tijdens het lezen, maar ook daarna blijft het in- en uitweven verder gaan. Als we verhalen lezen, nemen we ook ons zelf-concept mee in het begrijpen van het verhaal. Hakemulder stelt dat we gemakkelijker worden opgenomen in het verhaal wanneer we onszelf vergeten. We zullen dan gemakkelijker samenvallen met een personage. Wanneer de lezer zich daarentegen wel bewust zou zijn van zichzelf, kan deze bewuster reflecteren over de eigen relatie met het literaire personage. Dit zorgt voor een verhoogd zelfverstaan en meer empathisch vermogen.

Het menselijk zelf-verstaan wordt middels actief te interageren met verhalen blijvend gevormd. Daarbij heeft het ook een uitwerking op het gedrag van mensen. Het bewust lezen, zo kun je zeggen, maakt niet alleen 'bewust van het leven' maar draagt ook bij aan 'een bewust leven'. Niet alleen het menselijke geheugen en geest, maar ook het menselijke zelf heeft een verhalend karakter. Het zelf geeft richting aan onze gedragingen, het is bepalend voor onze zelfpresentatie en het krijgt betekenis door samenhang zoals ook een verhaal aaneenhangt door de keten van causaliteit. Verhalen voeden dan ook het vertrouwen in een rechtvaardige wereld. Het zelf wordt gevormd (Bildung) door verhaalbegrip en literaire vaardigheid. Kortom, verhalen vormen een venster op zingeving en samenhang.

Tenslotte geeft Hakemulder een aantal punten mee ter overweging voor leesbegeleiders. Literatuur is wezenlijk meerduidig en gelaagd. Elke lezer heeft zijn eigen, persoonlijke ervaring. Binnen de leesgroep kan deze diversiteit verrijkend werken: het perspectief van 'de ander' kan verrassend zijn en een nieuw gezichtspunt bieden. Het kan een al te eenzijdig beeld wat losmaken. Ook de leesbegeleider heeft bepaalde verwachtingen bij een tekst. Het is juist rijk als 'verschil' en 'afwijking' ruimte krijgt. Hakemulder roept daarbij op tot een gevoeligheid en openheid in de omgang met een gezelschap dat bestaat uit zowel fictieve literaire personages als mensen van vlees en bloed.

(Jan van den Brink/Dirk Terryn)